

УДК 94: 321.17 (477) «10/11»

DOI: 10.26565/2225-6505-2018-27-02

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ РУСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIII СТ.

Т. О. Чугуй

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
chuguj-taras@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4679-8543>

У статті проаналізовано висвітлення актуальних питань русько-угорських відносин часів князя Данила Романовича і короля Андрія II в історіографії. Розглянуто дискусійні аспекти політики угорської королівської влади щодо Галицько-Волинської Русі, особливості міждержавних відносин Русі, Угорщини і Польщі. З'ясовано обставини боротьби Романовичів за батьківську спадщину, значення угорського чинника в діяльності політичних суперників і опонентів Данила Романовича. Зроблено висновки про роль русько-угорських відносин в історії Галицької й Волинської земель упродовж 1205–1235 рр.

Ключові слова: історіографія, русько-угорські відносини, Данило Романович, Андрій II.

В статье проанализировано освещение актуальных вопросов русско-венгерских отношений времен князя Даниила Романовича и короля Андрея II в историографии. Рассмотрены дискуссионные аспекты политики венгерской королевской власти по отношению к Галицко-Волынской Руси, особенности межгосударственных отношений Руси, Венгрии и Польши. Выяснены обстоятельства борьбы Романовичей за отцовское наследие, значение венгерского фактора в деятельности политических соперников и оппонентов Даниила Романовича. Сделаны выводы о роли русско-венгерских отношений в истории Галицкой и Волынской земель в 1205–1235 гг.

Ключевые слова: историография, русско-венгерские отношения, Даниил Романович, Андрей II.

The paper analyzes the interpretation of pressing questions of Rus'-Hungarian relations at the time of the prince Danylo Romanovich and the king Andriy II in historiography. Debatable aspects of the policy of Hungarian royal power concerning Galich-Volyn Rus', the peculiarities of the interstate relations of Rus', Hungary and Poland have been considered. The circumstances of the struggle of the Romanoviches for the farther heredity, the significance of a Hungarian factor in the activity of political rivals and opponents of Danylo Romanovich have been clarified. The conclusions about the role of Rus'-Hungarian relations in the history of Galich and Volyn lands during 1205–1235 have been drawn.

Key words: historiography, Rus'-Hungarian relations, Danylo Romanovich, Andriy II.

Актуальність теми пов'язана з нерівномірним вивченням в історіографії питання русько-угорських відносин часів Данила Романовича і Андрія II (Ендре). Зазначимо, що в історичній науці русько-угорські відносини досліджується упродовж тривалого часу. Вагомий внесок у розвиток цієї теми зробили такі науковці, як: В. Бузескул [7–8], М. Грушевський [38–40], Б. Влодарський [128–130], В. Пашуго [81–83], М. Котляр [57–63], О. Головка [27–35], М. Фонт [99–100; 115–116], Л. Войтович [2; 11–12], М. Волощук [13–24], О. Майоров [72–74], М. Бартницький [106], В. Нагірний [122], Д. Домбровський [110–112], А. Юсупович [118–120], І. Паршин [79] і В. Таланін [93]. Вони розглянули велику кількість дискусійних питань. Однак, погляди вчених розійшлися щодо низки історичних подій. Метою автора статті є прагнення на основі вивчення джерельної бази і наукової літератури

об'єктивно розглянути дискусійні питання взаємин Галицької й Волинської земель з Угорським королівством в 1205–1235 рр.

Розвиток русько-угорських відносин часів Данила Романовича розпочався одразу після несподіваної загибелі 19 червня 1205 р. біля Завихоста його батька – першого галицько-волинського князя Романа Мстиславовича. Характеризуючи правління Данила Романовича, Б. Рибаків влучно зауважив, що в цей період боротьба різних феодальних елементів досягнула свого апогею [88, с. 516]. У свою чергу, І. Крип'якевич наголосив, що відбувалося протистояння двох тенденцій: прагнення до збереження і зміцнення Галицько-Волинського князівства та до поділу і роздроблення його території [64, с. 114]. В. Кульчицький, Б. Тищик й І. Бойко правильно відмітили, що малолітнього Данила підтримували, переважно середньозаможні бояри, які представляли централізаторську течію політичного руху за збереження Галицько-Волинської держави [65, с. 72].

Хід історії початку XIII ст. розгорнувся наступним чином. Мати малолітніх Данила і Василька Романовичів у другій половині 1205 р. зустрілася в Сяноку з угорським королем Андрієм II [107, с. 32]. Було досягнуто угоди, згідно з якою король визнавав за великою княгинею Романовою й її синами право на управління Галицько-Волинським князівством, фактично взявши Романовичів під свій захист. Андрій II був зацікавлений у цьому, оскільки на той час ще не мав спадкоємця по чоловічій лінії. Він не виключав можливість одруження Данила Романовича зі своєю донькою Марією. Для стабілізації ситуації до Галича була відправлена угорська військова залога на чолі з палатином Мокієм [69, с. 369].

Науковці по-різному оцінюють значення угоди, укладеної в Сяноку. Так, на думку І. Крип'якевича [64, с. 115], М. Котляра [58, с. 82; 63, с. 126], О. Головка [33, с. 122] і М. Волощука [24, с. 67], договір означав встановлення угорського протекторату, на думку В. Пашути – приєднання земель до Угорського королівства [81, с. 194]. Натомість М. Грушевський [39, с. 18], С. Томашівський [97, с. 333] і Д. Домбровський [112, с. 36–37] пишуть про опіку угорського короля над вдовою Романа Мстиславовича й її дітьми. На наш погляд, Андрій II був зацікавлений контролювати політичний розвиток Галицько-Волинського князівства, як васальнозалежної території. Саме тому 1206 р. угорський король додав до свого титулу слова «король Галичини і Володимирщини» [107, с. 31–32, 42]. При цьому вважаємо перебільшенням тезу Д. Александрова про те, що угорський король був утягнутий у війну за Галицько-Волинську Русь папськими колами, які прагнули повного ослаблення Галицько-Волинського князівства в інтересах збереження своїх позицій на Балканах і в Константинополі [1, с. 50].

Міжнародне визнання і підтримка княгині Романової й її синів знадобилися, коли довелося зупиняти наступ великого князя київського Рюрика Ростиславовича на Галич восени 1205 р. і навесні 1206 р. Проте вже в другій половині 1205 р. в Галичі набирає сили боярська партія прихильників запрошення до влади представників чернігівської династії Ольговичів. На цьому фоні угорський король запропонував зайняти галицький князівський стіл сину володимиро-суздальського правителя Всеволода Велике Гніздо – переяславському князю Ярославу Всеволодовичу [67, стп. 427]. Але останній так і не наважився на рішучі дії. За таких умов, у червні 1206 р. князь Володимир Ігорович зайняв Галич, Роман Ігорович – Звенигород. Після цього їхній брат – Святослав Ігорович, витіснив княгиню Романову й її синів з Володимира.

Необхідно відзначити, що більшість дослідників, зокрема Д. Зубрицький [44, с. 40–41], М. Грушевський [38, с. 229–230, 481], В. Пашуто [81, с. 195], І. Левкович [68, с. 30], Б. Рибаків [88, с. 516–517], І. Крип'якевич [64, с. 116], М. Браїчевський [6, с. 531], П. Толочко і О. Толочко [95, с. 258; 96, с. 341], О. Майоров [72, с. 419], В. Коваленко [52, с. 158–159], О. Головка [33, с. 122] і В. Таланін [93, с. 18], вважають, що в Галич синів Ігоря Святославовича запросили бояри на чолі з їхнім ватажком Володиславом Кормильчичем. Однак Т. Вілкул у своїй дисертації стверджує, що це зробило місцеве віче [10, с. 105]. М. Волощук дотримується думки, що перехід Галицької й частково Волинської земель під

владу Ігоровичів був узгоджений з угорським королем у ході двомісячних перемовин під Володимиром [20, с. 368].

На думку Л. Войтовича, цими подіями закінчується перша фаза активної реалізації ідеї угорсько-галицької унії. Другу фазу цього процесу дослідник датує 1206–1211 рр. [12, с. 171]. Історичні події тих часів розвивалися так: у першій половині 1207 р. княгиня Романова разом із сином Васильком знайшла захист при дворі малопольського князя Лешка Бялого, а Данило Романович потрапив до угорського королівського двору.

С. Соловійов [89, с. 565] свого часу вважав, що Андрій II і Лешко Бялий дійсно опікувалися малолітніми Романовичами. Натомість М. Грушевський [39, с. 23], І. Коломієць [54, с. 10] й М. Котляр [59, с. 7] справедливо пишуть про нещире ставлення союзників до Данила і Василька. В. Кульчицький, Б. Тищик й І. Бойко слушно зауважують, що угорський король, хоч і прикинувся другом й опікуном родини Романа, насправді виношував агресивні плани щодо включення галицьких земель до угорської держави [65, с. 74].

Тим часом Володимир Ігорович 1207 р. брав участь у заволодінні Києва князем Всеволодом Чермним, який примусив Рюрика Ростиславовича поступитися великокнязівським столом. Політична ситуація склалася таким чином, що Ольговичі встановили контроль над усіма головними князівствами Південно-Західної Русі. Проте спокій тривав недовго. Між Ігоровичами, як виявилось, не було злагоди. Онук Ярослава Осмомисла, князь Роман 1208 р. [25, с. 172; 72, с. 382] вигнав свого брата по батькові – Володимира з Галича. Зроблено це було за згоди угорського короля.

В історичній науці є два погляди на характер взаємин Ігоровичів з Андрієм II. Так, М. Волощук вважає, що Ігоровичі були залежними від короля [16, с. 99–104; 19, с. 18–25; 20, с. 370]. На думку М. Котляра, заволодівши Галичем з допомогою Угорщини, Роман Ігорович неминуче ставав угорською маріонеткою [25, с. 172]. Натомість Л. Войтович стверджує, що цю гіпотезу неможливо підкріпити жодними джерелами. До того ж, Ігоровичі не брали участі у військових заходах Арпадів [12, с. 172]. Д. Александров також вважає, що упродовж всього свого правління сини Ігоря Святославовича намагалися проводити самостійну політику [1, с. 56].

Лінія Романа Ігоровича у напрямку приборкання галицького боярства закінчилася зверненням проугорської партії бояр на чолі з Іллею Щепановичем до короля Андрія II втрутитися у місцеві справи. Як наслідок, улітку 1209 р. палатин Бенедикт Бор із військом рушив на Галич, де зненацька захопив князя Романа. Характерною ознакою поведінки завойовників стали провокації, які спричинили конфлікти. М. Волощук правильно підкреслює, що терор Бенедикта Бора «був спрямований виключно проти тієї групи бояр та прихильних їм общинників і міщан, які виступали проти переходу регіону під владу корони» [15, с. 76]. О. Головка зробив висновок, що з приходом угорців у Галичині настав період справжньої жорстокої окупації [29, с. 269].

В історіографії існує дискусія з приводу часу повернення Ігоровичів до Галицького князівства. Якщо Л. Махновець [69, с. 371], О. Купчинський [66, с. 237] датують цю подію 1209 р., то М. Грушевський [40, с. 10–11], Б. Влодарський [128, с. 38], В. Пашуто [81, с. 197], М. Котляр [25, с. 175], Д. Домбровський [111, с. 76] і Л. Войтович [12, с. 174] називають 1210 р. На нашу думку, наприкінці 1210 р. Ігоровичі, завдяки допомозі великого князя київського Всеволода Чермного, знову повернули собі Галицьку землю, а Бенедикт Бор змушений був відійти до Угорщини. При цьому подарунки відправлені угорському королю, як зазначає Л. Войтович, не могли бути свідченням підлеглості, а означали звичну дипломатичну практику [12, с. 174].

Наступне дискусійне питання – події літа 1211 р., коли Володимир, Роман і Святослав Ігоровичі жорстоко розправилися з боярською опозицією, стративши близько 500 бояр, зокрема Іллю Щепановича, Юрія Витановича [69, с. 372]. В історичній науці є дослідники, які схильні довіряти такому повідомленню «Галицько-Волинського літопису», наприклад, С. Соловійов [89, с. 567], О. Андріяшев [3, с. 157], М. Костомаров [56, с. 132],

М. Грушевський [39, с. 26–27], Д. Багалій [4, с. 268], С. Томашівський [97, с. 335], Д. Дорошенко [42, с. 85], М. Кордуба [55, с. 11], І. Коломієць [54, с. 11], І. Левкович [68, с. 33], П. Грицак [37, с. 65], Б. Влодарський [130, с. 46], В. Пашуто [83, с. 244], Б. Рибаків [88, с. 517], М. Брайчевський [6, с. 532], Ю. Терещенко [94, с. 169], П. Толочко і О. Толочко [95, с. 259; 96, с. 341], Я. Ісаєвич [47, с. 169], М. Котляр [59, с. 4], І. Овсій [78, с. 50], В. Коваленко [52, с. 159; 53, с. 92], С. Суляк [91, с. 15], А. Юсупович [120, с. 163, 185, 281], Л. Войтович [12, с. 174], Я. Книш [51, с. 118] і В. Ідзьо [45, с. 459]. Натомість М. Дашкевич [41, с. 26], М. Кордуба [55, с. 11], С. Пашин [80, с. 19], І. Фроянов, А. Дворніченко [101, с. 149] і О. Майоров [72, с. 389–390, 406] стверджують, що число страчених, зазначене літописцем, є перебільшеним, а цифра страчених має не пряме, а символічне значення.

Ті бояри, які врятувалися втечею до Угорщини, зокрема ватажки Володислав Кормильчич, Судислав і Пилип, просили короля Андрія II відпустити на княжіння до Галича Данила Романовича [120, с. 139, 244]. М. Котляр правильно зауважив, що бояри «розраховували використати в особистих інтересах десятирічного Данила, що жив тоді заручником при королівському дворі» [60, с. 111]. Данилові для реалізації повернення Галицького князівства, окрім угорців, надали військову допомогу руські князі: Олександр Всеволодович – із Володимира, Інгвар Ярославович – із Луцька, Мстислав Німий – із Пересопниці, Василько Романович – із Белза та малопольський князь Лешко Бялий.

У вересні 1211 р. Данило Романович повернув собі Галич. Після цього місцеві бояри викупили в палатина Пота з угорського полону Романа і Святослава Ігоровичів й втратили шляхом повішення. На думку О. Головка, до цих подій були причетні князі Ростислав і Володимир Рюриковичі, оскільки Ростислав 1210 р. нетривалий час сидів на галицькому столі [33, с. 125].

Необхідно відзначити, що в науці існує дискусія про кількість страчених князів. Так, якщо М. Котляр [60, с. 178], О. Майоров [72, с. 391–407], В. Стависький [92, с. 28] і В. Таланін [93, с. 21] уважають, що таких князів було троє (Роман, Святослав і Ростислав), то більшість науковців, зокрема М. Грушевський [39, с. 28, 509], П. Грицак [37, с. 65], І. Крип'якевич [64, с. 116], О. Майоров [72, с. 407], А. Юсупович [120, с. 282] і Я. Книш [51, с. 126], пишуть про двох князів (Романа і Святослава).

Таким чином, друга фаза угорсько-галицької унії закінчилася на користь княгині Романової й її синів, а угорський король задовольнився роллю Данилового опікуна [12, с. 175]. При цьому, на думку В. Пашути, існувала номінальна залежність від Угорщини [81, с. 198]. М. Волощук також уважає, що капітуляція Ігоровичів і оголошення галицьким князем Данила не зумовили вихід Галича з-під протекції корони [15, с. 80].

Третя фаза унійних процесів, згідно з Л. Войтовичем, тривала упродовж 1211–1213 рр. [12, с. 175]. Наприкінці 1211 р. або на початку 1212 р. [40, с. 11–12; 120, с. 245] впливові галицькі бояри (Судислав, Пилип, Яволод, Ярополк) змусили княгиню Романову покинути сина Данила і переїхати до Белза, де князував Василько Романович. О. Головка вважає, що такий перебіг подій не задовольняв Андрія II, оскільки він хотів використати авторитет княгині для посилення власного впливу [31, с. 153]. Взимку 1211–1212 рр. військо угорського короля разом з польськими і волинськими полками прийшло до Галича. Як наслідок, найвпливовіших бояр – Володислава Кормильчича, Судислава і Пилипа було ув'язнено, а мати князя Данила повернулася до Галича. Проте свавілля боярства продовжилося й після відходу угорців. Так, бояри, зокрема Яволод і Ярополк, закликали на княжіння Мстислава Ярославовича Німого з Пересопниці.

1213 р. приніс великі політичні зміни в Галичі. У першій половині року Данило Романович разом із матір'ю змушений був податися до Угорщини, а Василько Романович перейшов із Белза до Кам'янця на р. Случ. У вересні 1213 р. з допомогою угорського війська в Галичі утвердився боярин Володислав Кормильчич. Незадовго до цього, князь Мстислав Німий, дізнавшись про наступ угорського війська, покинув Галич.

Необхідно зауважити, що в самій Угорщині на той час склалася нестабільна політична ситуація. Йдеться про спробу змовників на чолі з палатином Бенедиктом Бором вбити короля Андрія II та про вбивство 13 вересня 1213 р. королеви Гертруди Меранської. За цих обставин угорський король не зміг взяти активну участь у військовому поході на Галич.

У науці триває дискусія щодо статусу Володислава Кормильчича. М. Котляр називає боярина «угорським попихачем» і повністю залежним від короля [60, с. 117]. Кормильчича визнають васалом Андрія II також М. Карамзін [49, с. 446], С. Соловійов [89, с. 569], Д. Іловайський [46, с. 258–259], М. Дашкевич [41, с. 46–47], Б. Влодарський [128, с. 48], І. Коломієць [54, с. 12], О. Майоров [72, с. 408–436], Д. Гарді [102, с. 132–133], М. Волощук [22, с. 20–21]. Такі дослідники, як Л. Дроба [114, с. 391], К. Холлі [117, с. 6], О. Головка [29, с. 275], В. Нагірний [122, с. 167], А. Юсупович [119, с. 144; 120, с. 284] і В. Ідзьо [45, с. 399], зійшлися на думці, що Володислав був угорським намісником. Д. Домбровський відзначає при цьому, що Кормильчич користувався широкою самостійністю [112, с. 79]. Проте на думку Л. Войтовича, до васалітету справа просто не дійшла [12, с. 180]. Тезу про те, що Володислав Кормильчич став самостійним князем підтримують Д. Зубрицький [44, с. 47, 53–54], М. Грушевський [38, с. 482], К. Софроненко [90, с. 96–97], Б. Влодарський [130, с. 52–53], В. Пашуто [83, с. 199], І. Крип'якевич [64, с. 116], І. Фроянов і А. Дворніченко [101, с. 149–150], О. Мазур [70, с. 125], А. Петрик [84, с. 181–193], І. Драбчук [43, с. 135–148], Л. Войтович [11, с. 239; 2, с. 51–53] і В. Таланін [93, с. 22].

Наступна – четверта фаза унійних процесів, за Л. Войтовичем, тривала впродовж 1213–1219 рр. [12, с. 181]. Політична програма угорських баронів була доволі привабливою для галицького боярства, оскільки роль короля зводилася лише до першого серед рівних. Захоплення галицького престолу боярином викликало хвилю обурення у князів. За ініціативою Мстислава Ярославовича було організовано коаліцію, до якої увійшли Данило і Василько Романовичі, Всеволод і Олександр Всеволодовичі, а також Лешко Бялий. Коаліція наприкінці 1213 р. на р. Бобірці здобула перемогу над військовими силами Володислава Кормильчича, проте самого Галича взяти не змогла. Данило і Василько Романовичі змушені були відступити на Волинь, задовольнившись володінням невеликими містами Тихомль і Перемиль, які передав їм Олександр Всеволодович завдяки клопотанню Лешка Бялого.

Після певної політичної стабілізації в Угорщині король Андрій II разом із Лешком Бялим втрутилися в галицькі справи. Восени 1214 р. ними було укладено Спішський договір, розроблений польським воєводою Пакославом Старим [39, с. 30; 35, с. 94]. За умовами договору трирічна донька Лешка – Саломея була заручена з п'ятирічним сином Андрія II – Коломаном (Калманом). Останнього угорський і польський правителі вирішили посадити на трон у Галичі. Крім того, Лешко Бялий забрав собі Перемишль, Забужжя і Берестя.

Для легітимізації нового галицького правителя вирішено було провести коронацію малолітнього Коломана. Серед дослідників існує дискусія щодо часу цієї події. Якщо Л. Дроба [114, с. 43], В. Абрахам [105, с. 100], С. Захоровський [131, с. 82] пишуть про 1214 р., то Н. Прохазкова – 1214–1215 рр. [87, с. 208; 123, с. 64–75]. В. Пашуто [81, с. 432], Б. Влодарський [130, с. 63], Г. Лябуда [121, с. 49, 54], В. Нагірний [122, с. 172] вказують на першу половину 1215 р., В. Ідзьо [45, с. 410] – січень 1215 р., М. Котляр [63, с. 132], С. Томашівський [97, с. 335], К. Холлі [117, с. 12], Л. Войтович [12, с. 183] і М. Волощук [24, с. 68] – 1215 р., М. Грушевський [39, с. 31], Г. Штокль [124, с. 511] і С. Суляк [91, с. 16] – зиму 1215–1216 рр., М. Фонт [99, с. 330] – першу половину 1216 р., І. Шараневич [126, с. 45–46] – 1216 р. Оптимальною датою при цьому, на наш погляд, є 1215 р.

Таким чином, зі згоди папи Римського Інокентія III Коломана коронували на короля Галичини. За це угорці пообіцяли запровадити унію церков. На листопад 1215 р. навіть було заплановано проведення церковного собору. Володислава Кормильчича ж, після захоплення, було ув'язнено в угорському замку. Крім того, союзники передали Володимирську волость Данилові й Васильку Романовичам.

В науці існують різні погляди на значення Спішської угоди. Якщо А. Вількевич-Вавжинчикова [127, с. 25] і Д. Александров [1, с. 59] стверджують, що йшлося про поділ сфер впливу в Галицькому князівстві, то Ю. Терещенко [94, с. 169], М. Котляр [25, с. 183], О. Мазур [71, с. 108] і О. Головка [33, с. 125] пишуть про розподіл земель Галицько-Волинської Русі, а В. Шушарін – про особисту унію [48, с. 143]. В. Грабовецький також робить висновок про загарбання Галичини за допомогою династичних зв'язків [36, с. 58]. М. Фонт слушно зауважила, що згідно з Спішською угодою Галицька земля потрапила у залежність від Арпадів, подібно до того, як Хорватія і Славонія [115, с. 35]. На думку дослідниці, опанування Галицької землі давало можливість угорським магнатам і дрібному лицарству здобути нові маєтності та титули [115, с. 32]. О. Головка вважає, що Галичина формально з 1214 по 1218 рр. була складовою частиною Королівства Угорщина, але фактично влада контролювалася боярськими олігархами на чолі з Судиславом [31, с. 157; 35, с. 113–114]. П. Грицак свого часу відмітив, що проугорська боярська партія станом на 1215 р. була сильною, але нерухливою [37, с. 66]. Очільника проугорської партії, дослідник називає «головним мадярським колаборантом» [37, с. 73].

На наш погляд, теза М. Волощука про те, що Андрій II і Лешко Бялий не хотіли грабувати, а бажали якомога доцільніше використати людські й природні ресурси регіону, прагнучи підняти рівень економіки в краї [15, с. 86], є необґрунтованою. Насправді управління угорців у Галицькій землі виявилось складним для місцевого люду. З цього приводу М. Котляр справедливо відзначає: «Гоніння на православну Церкву були пов'язані з наступом на культуру руського населення Галицької землі, на його мову та звичаї. Угри утискали русинів у різних сферах політичного, культурного й економічного життя, чинили над ними грубі насильства. Тому церковна унія була приречена на невдачу» [60, с. 119]. Інший дослідник, Л. Войтович слушно зауважує, що грубі спроби запровадження унії з ліквідацією традиційної літургії відразу використали незадоволені бояри, які не отримали влади на місцях [12, с. 183]. Свавільля іноземних правителів спровокувало народне повстання. Люди не тільки не пустили папського легата до Галицької землі, але й не дозволили відправити делегацію на IV Латеранський собор католицької церкви. Більше того, угорська військова залога в Галичі опинилася в оточенні. О. Головка зазначає, що проти угорців виступали різні верстви населення, тому це була «боротьба галицьких громадян проти іноземних окупантів» [29, с. 279]. Придушення повстання коштувало угорцям великих зусиль.

1216 р. [40, с. 14] угорський король Андрій II відібрав Перемишльську волость у Лешка Бялого, мотивувавши це тим, що останній не надав своєї допомоги в придушенні народного повстання в Галицькій землі. У відповідь – Лешко Бялий запропонував посісти галицький трон новгородському князеві Мстиславу Мстиславовичу Удатному, онукові Ярослава Осмомисла.

В історіографії триває дискусія щодо часу утвердження Мстислава Удатного в Галичі. Так, М. Костомаров [56, с. 106], С. Соловйов [89, с. 604], С. Захоровський [131, с. 83] і А. Еммауський [104, с. 60] вважали, що ця подія сталася 1215 р. Б. Влодарський [130, с. 62], Л. Махновець [69, с. 374–375], С. Білецький [5, с. 249], В. Домбровський [110, с. 70–71; 112, с. 93], М. Бартницький [106, с. 35–37], В. Нагірний [122, с. 176], А. Юсупович [120, с. 248], В. Таланін [93, с. 91] пишуть про 1217 р., О. Головка – про грудень 1218 р. [31, с. 155; 35, с. 99], М. Котляр – кінець 1218 – початок 1219 р. [60, с. 122] В. Бузескул свого часу дійшов висновку, що Мстислав Мстиславич зайняв галицький князівський стіл після 1218 р. [7, с. 86–92]. Натомість більшість дослідників, наприклад, М. Карамзін [49, с. 593], О. Клеванов [50, с. 153], Д. Зубрицький [44, с. 167], М. Дашкевич [41, с. 9–10], І. Шараневич [103, с. 75–76], О. Андріяшев [3, с. 160], М. Грушевський [40, с. 16–17], С. Томашівський [97, с. 336], В. Пашуто [81, с. 201], П. Грицак [37, с. 67], А. Насонов [76, с. 279], І. Крип'якевич [64, с. 117], Дж. Феннел [98, с. 76–77], М. Брайчевський [6, с. 533], М. Фонт [115, с. 28, 30], Д. Александров [1, с. 59–60] і С. Суляк [91, с. 16], називають 1219 р. Останнє твердження

є справедливим, оскільки базується на даних «Новгородського» [77, с. 259–261] і «Воскресенського» [86, с. 126] літописів.

Л. Войтович, йдучи за даними «Новгородського першого літопису», називає час утвердження князя Мстислава на галицькому столі – серпень 1219 р. [12, с. 184]. М. Волощук пише, що М. Удатний став князувати в Галичі в першій чверті 1219 р. [15, с. 94]. Натомість М. Грушевський датував утвердження князя Мстислава у Галичі початком 1219 р. [40, с. 16–17]. Аналогічний висновок свого часу зробив І. Левкович [68, с. 34].

Необхідно зазначити, що час для завоювання Галича був обраний вдало, оскільки угорський король брав участь у V Хрестовому поході на Палестину і Єгипет (1217–1221 рр.) й не міг надати допомоги своїй військовій залозі в Галичі. При цьому частина галицького боярства, на чолі з Судиславом Бернатовичем, закликала на правління Данила Романовича. Однак останній вирішив діяти дипломатично, уклавши з Мстиславом Мстиславовичем союзну угоду та одружившись із його старшою донькою Анною. В. Пашуто [82, с. 76], Д. Гарді [102, с. 148–150] і Д. Домбровський [112, с. 101] відмічають, що Данило фактично став васалом свого тестя.

Наступна, п'ята фаза русько-угорських відносин тривала упродовж 1219–1234 рр. [12, с. 184]. Після того, як Данило і Василько Романовичі з допомогою литовців відвоювали Забужжя і Берестейську волость у поляків, Лешко Бялий улітку 1219 р. розпочав нові перемовини з угорським королем, спрямовані не тільки проти князя Данила, а й проти Мстислава Удатного. Як наслідок, угорсько-польське військо, здобувши низку перемог, зокрема біля Городка і Рогожина, зайняло Галич. У місті відновив свою владу король Коломан. На початку зими 1219–1220 рр. іноземці спробували захопити Волинь. Проте наприкінці зими – на початку весни 1220 р. Данило Романович разом із тестем і литовцями відбили наступ загарбників.

Після втрати Галича Мстислав Удатний із половцями здійснив дві військові кампанії (зима 1220–1221 рр. і весна 1221 р.) проти угорців. Під час другого походу князь Мстислав разом із Данилом Романовичем, завдяки народному повстанню, в березні 1221 р. [112, с. 105; 12, с. 186] розгромив військові сили угорців очолювані баном Фільнієм. Король Коломан потрапив у полон.

Інтриги галицького боярства й удільного князя Олександра Всеволодовича продовжували вносити розбрат у відносини між Мстиславом Удатним і Данилом Романовичем. На думку Л. Войтовича, домінування угорської партії серед галицького боярства було зумовлено не бажанням служити Арпадам, а прихильністю до угорської моделі відносин баронів з королем, закріпленої «Золотою буллою» короля Андрія II від 24 квітня 1222 р. Повернення ж Романовичів з їх програмою візантійської моделі влади сприймалося в Галичі як небажане [12, с. 188–189]. М. Волощук також вважає, що «Золота булла» 1222 р. активувала проугорську діяльність галицьких бояр [15, с. 103]. М. Фонт справедливо відзначила, що після появи «Золотої булли» угорські королі прагнули створити три підконтрольні князівства: Славонське, Семиградське і Галицьке. Угорську військову присутність у цих регіонах, дослідниця інтерпретує як військово-політичну і релігійну стабілізацію [115, с. 27–39]. Необхідно зауважити, що угорська «Золота булла» була не першим документом такого плану. Вона стала логічним продовженням практики закріплення обмеження прав королівської влади, розпочатої англійською «Великою хартією вольностей» 1215 р. Іоанна Безземельного.

Знаковою подією політичного життя на Русі виявилася битва на р. Калка 1223 р. Д. Александров правильно підкреслив, що поразка у цій битві сильно ослабила позиції Мстислава Удатного в Галичі [1, с. 69]. Після цього у князя виникли нові протиріччя з Романовичами. В 1224–1225 рр. Мстислав Удатний, якому допомагали князь Володимир Рюрикович київський, половецький хан Котян і Олександр Всеволодович зазнав поразки від Данила і Василька Романовичів й Лешка Бялого. Інтриги белзького князя і галицьких бояр

тривали. Мстислав Удатний знайшов підтримку в угорського короля, видавши свою молодшу доньку Марію за королевича Андрія й передав йому Перемишль.

За припущенням М. Котляра, заручини відбулися згідно договору ще 1221 р. [60, с. 149–150]. Я. Длугош свого часу писав, що саме у той рік Мстислав Удатний став васалом Андрія II [113, с. 229]. Щодо цього, М. Волощук слушно зауважив, що така інформація є перебільшенням [15, с. 101]. О. Головка натомість припускає, що королевич Андрій отримав Перемишльський уділ на умовах васальної залежності від галицького князя [35, с. 135]. О. Майоров звернув увагу на те, що рішення про шлюб Марії з Андрієм і передачу останньому Перемишля було ухвалене на раді князя Мстислава з боярами [72, с. 485]. При цьому вчений асоціює бояр з громадою.

В історичній науці зустрічаємо дискусію щодо датування угоди Мстислава Удатного з угорським королем. Так, якщо С. Захоровський [131, с. 84], В. Пашуто [83, с. 249], М. Котляр [60, с. 149–150], О. Майоров [72, с. 483] і М. Бартницький [106, с. 48] пишуть про 1221 р., М. Фонт [99, с. 336] – про кінець 1221 – початок 1222 р., то М. Грушевський [40, с. 63], І. Крип'якевич [64, с. 118] і О. Головка [29, с. 291; 35, с. 170] – 1222 р.

Через підступи боярина Семенка Чермного герцог Андрій восени 1226 р. залишив Перемишль і став намовляти свого батька здійснити військовий похід на Галич. Дискусія істориків щодо датування походу виглядає наступним чином: В. Пашуто [81, с. 205] вказує на 1226 р., О. Майоров [72, с. 474], М. Грушевський [40, с. 20] і О. Головка [29, с. 295; 35, с. 171] пишуть про зиму 1226–1227 рр., І. Гарайда [26, с. 165] – про зиму 1227 р., М. Котляр [25, с. 196] – перші місяці 1227 р., М. Фонт [115, с. 30] – весну 1227 р. Відзначимо, що західне джерело датує цю подію 1227 р. [109, с. 627]. Отже, саме в цей час угорський король Андрій II пішов походом на Перемишль, Звенигород, Теревовль, Тихомль і Крем'янець. Але князі Мстислав Удатний й Данило Романович змогли здобути військову перемогу над угорцями та їхніми союзниками – поляками біля Звенигорода і Городка.

Далі політичні події розгорнулися за неочікуваним сценарієм. Через інтриги галицького боярства, зокрема Судислава Бернатовича і Гліба Зеремійовича, на межі 1227–1228 р. Мстислав Мстиславович передав Галич своєму зятю – угорському королевичу Андрію. Було відновлено намісництво [15, с. 107]. М. Грушевський називає цей факт абдикацією, тобто добровільним зреченням [40, с. 20–21]. Натомість О. Головка пише про олігархічний переворот боярського угруповання на чолі з Судиславом [35, с. 176]. О. Майоров, у свою чергу, опонує такій позиції [72, с. 454].

Д. Зубрицький [44, с. 104], Г. Вернадський [9, с. 251], Д. Домбровський [112, с. 239] і Л. Войтович [12, с. 190] зробили висновок про фактичний розподіл Галицької землі, за яким Пониззя аж до нижньодунайських міст відійшло до Мстислава Удатного. На думку Д. Гарді, князь Мстислав уступив королевичу Андрію Галич, як своєму васалові, залишаючись формально й надалі галицьким володарем і сеньйором [102, с. 149]. Г. Вернадський вважає, що князь Мстислав таким чином вирішив умиротворити угорців [9, с. 251]. Проте через підступність політики Судислава Бернатовича і угорців, Мстислав Удатний утратив усі володіння й мусив задовольнитися Торчеськом у Руській землі, наданим великим князем київським Володимиром Рюриковичем. А. Петрик вірно резюмував, що головною метою політики Судислава Бернатовича було обмеження централізованої князівської чи королівської влади [85, с. 150].

О. Майоров вважає, що рішення добровільно залишити Галич і перебратися на Пониззя – закономірний підсумок правління Мстислава, оскільки ставлення бояр до князя повністю відповідало настроям простих городян, відображало позицію всієї громади, яка так і не прийняла Мстислава як «свого» князя [72, с. 453]. За твердженням дослідника, галицькі бояри і вся громада 1227 р. віддала перевагу королевичу Андрію, а не Данилу Романовичу, завдяки «вольностям», проголошеним «Золотою буллою» [72, с. 500]. Д. Александров указує на те, що боярська олігархія розглядала Андрія як формального правителя, прагнучи правити самостійно [1, с. 71]. Свого часу Д. Зубрицький [44, с. 102], І. Шараневич [103, с. 79]

і О. Андріяшев [3, с. 162] відмітили слабкість політики Мстислава Мстиславовича. М. Котляр підсумував, що бояри схилили князя Мстислава до династичного союзу з Угорщиною, щоб не допустити повернення Данила на галицький стіл і неминучої централізації Галицько-Волинської Русі, що привело б до придушення феодальної опозиції [60, с. 287].

Після смерті Мстислава Удатного навесні 1228 р. локальний конфлікт за Чорторийськ між Романовичами, які повернули собі місто від пінського князя Ростислава Святополковича, мало не перетворився на велику війну з Володимиром Рюриковичем Київським, Михайлом Всеволодовичем Чернігівським, половецьким ханом Котяном і угорським королевичем Андрієм. Ситуацію вдалося виправити завдяки вмілим дипломатичним діям Данила Романовича [63, с. 277]. Як наслідок, половці виступили в похід до Галицької землі проти угорців, а князі Володимир і Михайло зняли облогу Крем'янця через наступ Данила з великою підмогою поляків на чолі з воєводою Пакославом. У вирішальний час Романовичів підтримав белзький князь Олександр.

Загалом угорську політику в галицькому питанні тих часів охарактеризували як провальну О. Головка [29, с. 151–169] і Л. Войтович [12, с. 188]. О. Головка подає події тих років, як громадянську війну [35, с. 182]. Натомість О. Майоров вважає, що правління королевича Андрія спиралося на достатньо міцну підтримку міської громади [72, с. 558]. Остання теза йде в розріз із думкою І. Крип'якевича, який уважав, що населення Галичини було вороже налаштоване до іноземців, чекало Данила як визволителя і закликала його у Галич [64, с. 122].

У березні 1230 р. Данило Романович після важких боїв здобув військову перемогу над угорським королевичем Андрієм і боярським ватажком Судиславом Бернатовичем, зайнявши Галич [40, с. 23; 81, с. 211; 130, с. 105; 106, с. 92]. Восени того ж року угорці, очолювані старшим сином Андрія II – Белою, спробували повернути Галич, але безрезультатно. Опозиційні галицькі бояри, зокрема Молибоговичі, Пилип, Волдрис, Володислав Юрійович, не заспокоївшись, разом з князем Олександром Всеволодовичем організували декілька змов проти князя.

1232 р. відбувся новий похід угорців на Галич і Володимир [40, с. 23–24; 130, с. 107; 83, с. 256, 351; 106, с. 61, 93; 29, с. 302]. Відзначимо, що існує версія, про те, що похід насправді стався 1231 р. Її обстоюють І. Крип'якевич [64, с. 123], М. Котляр [25, с. 210], М. Фонт [116, с. 221, 226] і В. Таланін [93, с. 100]. Ще Д. Зубрицький висловив думку, що угорського короля намовили здійснити похід утікачі – боярин Судислав і князь Олександр [44, с. 130]. Похід відбувся тоді, коли Данило Романович надавав військову підтримку своєму новому союзнику – Володимиру Рюриковичу Київському проти Михайла Всеволодовича Чернігівського. За цю допомогу Данило отримав від київського князя Торчеськ. П. Толочко і О. Толочко вважають вірогідним те, що князь Данило, як і колись його батько, вважав себе фактичним співправителем великого князя Володимира Рюриковича і «старійшиною» руських князів [95, с. 260]. Натомість О. Головка дійшов висновку, що старший Романович виступав третейським суддею між суперниками [29, с. 302].

Коли угорське військо підійшло до Володимира, воєвода Мирослав змушений був укласти угоду з нападниками, не порадившись при цьому з Романовичами. Згідно з договором, Олександр Всеволодович отримав Белз і Червен, а в Галичі сів син угорського короля Андрій. Довідавшись про це, князь Данило вирушив на Волинь, де в битві під Шумськом у березні 1233 р. здобув перемогу над угорцями та їхніми помічниками, боярськими ватажками Судиславом Бернатовичем і Глібом Зеремійовичем [120, с. 155, 215, 259]. Як наслідок, угорський королевич Андрій змушений був відступити до Галича.

Улітку 1233 р. угорці внаслідок нового наступу спробували захопити Перемиль, але їх розбили Данило Романович і Володимир Рюрикович. Після цього Данило і Василько рушили на Галич. Незважаючи на те, що наприкінці року містяни урочисто ввели старшого Романовича до міста, угорці оборонялися на території дитинця ще понад два місяці. Голова проугорської боярської партії Судислав Бернатович наприкінці листопада – в грудні 1233 р.

[66, с. 257–258] запропонував посісти галицький князівський стіл Олександром Всеволодовичу. В цьому випадку не можна не згадати висновок І. Крип'якевича про те, що великі бояри вважали небезпечними для себе сильних князів, намагалися відірвати Галичину від Волині і посадити у Галичі другорядних князів, які підкорювалися б їм у всьому [64, с. 115]. Зазнавши поразки, угорська залога та проугорські бояри разом із Судиславом відправилися до Угорщини.

В науковій літературі деякі вчені, наприклад Л. Салаї, помилково пов'язували поразку угорців зі смертю короля Андрія II на початку 1234 р. [125, с. 32–33]. Натомість І. Левкович [68, с. 38], І. Крип'якевич [64, с. 123], М. Брайчевський [6, с. 563], М. Котляр [25, с. 216], О. Головка [33, с. 128] і М. Волощук [23, с. 323] правильно уважають, що поразка угорців пов'язана зі смертю королевича Андрія у Галичі.

Датування часу поразки угорців у боротьбі за Галич в науці дещо відрізняється. Так, О. Головка пише про зиму 1233–1234 рр. [29, с. 303], Б. Влодарський [130, с. 106], Д. Гарді [102, с. 153] – кінець 1233 р., В. Нагірний [122, с. 201] і Д. Домбровський [112, с. 180] – кінець 1233 – початок 1234 рр., М. Грушевський [40, с. 24, 65], М. Котляр [25, с. 216] і М. Фонт [116, с. 223, 226, 234] – початок 1234 р. На цій події закінчується п'ята фаза відносин з Угорщиною. На думку Л. Войтовича, угорці зазнали повного фіаско своїх планів стосовно Галичини [12, с. 194].

Наприкінці 1234 – на початку 1235 рр. Данило Романович активно надавав військову допомогу Володимирі Рюриковичу Київському в боротьбі з Михайлом Всеволодовичем Чернігівським. Проте опозиційні галицькі бояри після поразки Данила Романовича наприкінці травня 1235 р. під Торчеськом від князя Ізяслава і половців, закликали до Галича на княжіння саме Михайла Всеволодовича, чоловіка доньки князя Романа Мстиславовича від першого шлюбу з Предславою Рюриківною – Олени. Внаслідок бунту боярської опозиції князь Михайло на початку осені 1235 р. зайняв Галич, а Ізяслав – Київ [67, стп. 513]. За твердженням В. Мандзяка, галицькі бояри розраховували, що Михайло Всеволодович, який боровся за Київ, не затримається на довго у Галичі, а молодий Ростислав Михайлович змушений буде розділити владу з боярською верхівкою [75, с. 134]. Причини опозиційного ставлення бояр до старшого Романовича розкриває М. Костомаров. Він вірно зауважив, що бояри бачили в Данилові князя, який може зламати їхню силу, як тільки утвердиться, і це буде нескладно, оскільки прості люди були прихильні до Данила [56, с. 140].

21 вересня 1235 р. [108, с. 402–403, 405–410, 418–439] помирає угорський король Андрій II. З цією подією закінчується цілий період русько-угорських відносин. С. Томашівський, свого часу, правильно назвав причини непостійного і несильного характеру опіки угорського короля Андрія II над Романовичами: невисокі політичні кваліфікації, нестача матеріальних засобів і постійні конфлікти з угорським панством, що дозволяло займатися справами Галичини лише дотично [97, с. 333].

Отже, русько-угорські відносини першої третини XIII ст. мали складний характер. Головною передумовою цьому стала політична боротьба за спадщину князя Романа Мстиславовича. Її активними учасниками були не тільки князі й королі, але й впливове галицьке боярство, яке навіть домоглося вокняжіння свого представника у Галичі. Характерною ознакою тих часів виявилось регулярне втручання угорської королівської влади у політичний розвиток Галицької й Волинської земель. Маневруючи між Романовичами, Ігоровичами і боярами, Андрій II насправді прагнув заключити персональну унію. Створення угорцями окремого Галицького королівства стало безпрецедентною подією. Однак політичні плани Андрія II скорегував Мстислав Удатний, який увійшов в історію як видатний воїн, але непослідовний політик. Угорщина скориставшись цією обставиною, не втратила свого впливу на політичну ситуацію в Галичі. Важливо відмітити те, що Данило Романович в 1205–1235 рр. пройшов непростий шлях від слухняного виконавця волі угорського короля до усвідомлення необхідності боротьби власними силами за батьківську спадщину.

Література

1. Александров Д. Н. Феодальная раздробленность Руси / Д. Н. Александров. – М.: Экслибрис-Пресс, 2001. – 479 с.
2. Александрович В. С. Король Данило Романович / В. С. Александрович, Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. – 240 с.
3. Андрияшев А. М. Очерк по истории Волынской земли до конца XIV ст. / А. М. Андрияшев. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1887. – 234 с.
4. Багалій Д. І. Нарис історії України. Доба натурального господарства / Д. І. Багалій. – К.: Час, 1994. – 288 с.
5. Білецький С. Політика Данила супроти Польщі 1205–1264 рр. / С. Білецький // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 246–260.
6. Брайчевський М. Ю. Твори / М. Ю. Брайчевський. – К.: В-во ім. О. Теліги, 2004. – Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. – 720 с.
7. Бузескул В. Л. О занятии Галича Мстиславом Удалым / В. П. Бузескул // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1881. – Март. – С. 86–92.
8. Бузескул В. Л. Князь Торопецкий Мстислав Мстиславич / В. Л. Бузескул // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1885. – Май. – С. 221–269; Июнь. – С. 242–285; Июль. – С. 188–220.
9. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский / Пер. с англ. Е. П. Беренштейна, Б. Л. Губмана, О. В. Строгановой; под ред. Б. А. Николаева. – Тверь: ЛЕАН; М.: АГРАФ, 1999. – 448 с.
10. Вілкул Т. Л. Віче в Давній Русі у другій половині XI–XIII ст.: дис. ... канд. іст.: 07.00.01 / НАН України; Ін-т історії України / Т. Л. Вілкул. – К., 2001. – 207 с.
11. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. – 480 с.
12. Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть / Л. В. Войтович. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – 478 с.
13. Волощук М. Взаємовідносини Галицько-Волинської держави епохи Данила Романовича з Угорщиною в працях російських істориків XIX ст. / М. Волощук // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів: ВМС, 2003. – С. 85–91.
14. Волощук М. М. Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 годах / М. М. Волощук // Вопросы истории. – 2005. – № 12. – С. 97–106.
15. Волощук М. М. Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника / М. М. Волощук. – Івано-Франківськ, 2005. – 231 с.
16. Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу / М. М. Волощук // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 571. – С. 99–104.
17. Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. / М. М. Волощук // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – СПб., 2007. – № 1–2. – С. 105–112.
18. Волощук М. Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст. / М. Волощук // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 89–99.
19. Волощук М. М. Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми / М. М. Волощук // Український історичний збірник. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 18–25.

20. Волощук М. «Угорське» дитинство князя Данила Романовича (1206–1210 рр.) / М. Волощук // На вівтар історії України: ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, проф. В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2008. – С. 365–376.
21. Волощук М. М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр. з перервами): міфи та реальність / М. М. Волощук // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ, 2009. – Сер. Історія. – Вип. 15. – С. 38–48.
22. Волощук М. М. Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. / М. М. Волощук // Тези Міжнар. наук. конф. «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя», присвяченої 90-річчю з дня народження Б. О. Тимощука (10–11 квітня 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 20–21.
23. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. Войтович / М. М. Волощук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 496 с.
24. Волощук М. Децентралізація Русі / М. Волощук // Русь «після Русі». Між короною і булавою: українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – С. 60–111.
25. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / НАН України; Ін-т історії України; за ред. М. Ф. Котляра. – К.: Наук. думка, 2002. – 400 с.
26. Гарайда І. Галицька політика угорських королів Бели III і Андрія II / І. Гарайда // Зоря. – 1943. – № 1–4. – С. 119–174.
27. Головка А. Б. Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII века / А. Б. Головка // *Rossica antiqua*. – СПб., 2010. – Вып. 2. – С. 113–139.
28. Головка О. Б. Боярська «фронда» в Галичі / О. Б. Головка // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 49–60.
29. Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головка. – К.: Стилос, 2006. – 575 с.
30. Головка О. Б. Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. / О. Б. Головка // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий зб. наук. пр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 151–169.
31. Головка О. Б. Князь та король Данило Романович: віхи політичної діяльності / О. Б. Головка // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук. конф., (м. Львів, 29–30 листопада 2007 р.). – Львів: Б. в., 2008. – С. 143–165.
32. Головка О. Б. Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) / О. Б. Головка // Україно-угорські етюди: зб. наук. пр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 120–141.
33. Головка О. Б. Галич і Галицька земля у політиці князів Придніпровської та Північної Русі (кінець XII – кінець 30-х років XIII століття) / О. Б. Головка // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 117–129.
34. Головка О. Б. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки / О. Б. Головка // Україна в Центрально-Східній Європі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 12–13. – С. 127–147.
35. Головка О. Б. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба / О. Б. Головка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – 272 с.
36. Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. (До 1100-річчя заснування града) / В. Грабовецький. – Галич: Райдрукарня, 1997. – 246 с.
37. Грицак П. Галицько-Волинська держава / П. Грицак. – Нью-Йорк: НТШ; Обнова, 1958. – 176 с.

38. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – Т. 2. – 634 с.
39. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 588 с.
40. Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи / М. С. Грушевський // Записки НТШ. – Львів: НТШ, 1901. – Т. 41. – С. 1–72.
41. Дашкевич Н. П. Княжение Даниила Галицкого, по русским и иностранным известиям / Н. П. Дашкевич. – К.: Унив. тип., 1873. – 158 с.
42. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: у 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 1. – 228 с.
43. Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. / І. Драбчук // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Галич, 10–11 жовтня 2008 р.). – Галич, 2008. – С. 135–148.
44. Зубрицкий Д. И. История древнего Галичско-Русского княжества: в 3 ч. / Д. И. Зубрицкий. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1852–1855. – Ч. 3. – 314 с.
45. Ідзьо В. Українська держава в IX–XIV століттях / В. Ідзьо. – Івано-Франківськ: Сімик, 2017. – 756 с.
46. Иловайский Д. И. История России. Становление России (Периоды Киевский и Владимирский) / Д. И. Иловайский. – М.: Чарли, 1996. – 736 с.
47. Ісаєвич Я. Д. Галицько-Волинська держава: короткий нарис історії галицько-волинських земель в кінці XI–XIV ст. / Я. Д. Ісаєвич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 39 с.
48. История Венгрии / Под ред. Т. М. Исламова, А. И. Пушкаша, В. П. Шушарина: в 3 т. – М.: Наука, 1971. – Т. 1. – 643 с.
49. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: Наука, 1991. – Т. 2–3. – 832 с.
50. Клеванов А. История Юго-Западной Руси от её начала до половины XV века / А. Клеванов. – М.: Тип. А. Семена, 1849. – 273 с.
51. Книш Я. Галицька трагедія Ігоревичів / Я. Книш // Галич: зб. наук. пр. – Вип. 2 / За ред. М. Волощука. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – С. 117–126.
52. Коваленко В. Чернігів і Галич / В. Коваленко // Галичина та Волинь у добу середньовіччя: до 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 154–165.
53. Коваленко В. Політичне становище Південноруських земель в XII–XIII ст. / В. Коваленко // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 77–101.
54. Коломієць І. Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст. / І. Г. Коломієць // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1949. – Сер. Історично-філологічна. – Т. 2. – С. 3–27.
55. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття / М. Кордуба // Записки НТШ. – Львів: НТШ, 1899. – Т. 31–32. – С. 1–42.
56. Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів / Пер. О. Барвінського / М. Костомаров. – Львів: НТШ, 1918. – 493 с.
57. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр // Україна крізь віки: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 5. – 336 с.
58. Котляр М. Ф. Дипломатичні відносини Галицько-Волинської Русі з Угорщиною в XIII ст. / М. Ф. Котляр // Галич і Галицька земля: Зб. наук. пр. – К.; Галич: Нац. заповідник «Давній Галич», 1998. – С. 82–86.
59. Котляр М. Ф. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. / М. Ф. Котляр // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 3–10.

60. Котляр М. Ф. Данило Галицький: біографічний нарис / М. Ф. Котляр. – К.: Альтернативи, 2002. – 328 с.
61. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 247 с.
62. Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Наш час, 2011. – 280 с.
63. Котляр Н. Ф. Дипломатія Южної Русі / Н. Ф. Котляр. – СПб.: Алетейя, 2003. – 300 с.
64. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – 2-ге вид. зі змінами і доповненнями / І. П. Крип'якевич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 220 с.
65. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1999–1349): монографія / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів: Біблос, 2006. – 280 с.
66. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Львів: НТШ, 2004. – 1283 с.
67. Лаврентьевская летопись. – Вып. 2: Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку // Полное собрание русских летописей. – 2-е изд. – Л.: Археогр. комис. АН СССР, 1927. – Т. 1. – 487 с.
68. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року) / І. Левкович. – Вінніпег: Волинський видавн. фонд, 1953. – 110 с.
69. Літопис руський: За Іпатським списком / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновець; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
70. Мазур О. Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу / О. Мазур // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. 6. – С. 118–129.
71. Мазур О. Перша галицька королева / О. Мазур // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 106–114.
72. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
73. Майоров А. В. Практика договорных отношений князя и городской общины Юго-Западной Руси. К вопросу о венгерском влиянии / А. В. Майоров // ВСПБГУ. – 2001. – Сер. 2. – Вып. 4. – С. 15–26.
74. Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. / А. В. Майоров. – СПб.: Изд. Д. Буланин, 2011. – 800 с.
75. Мандзяк В. Ростислав Михайлович – “Dux Galiciae et imperator Bulgarorum” / В. Мандзяк // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 131–143.
76. Насонов А. Н. История русского летописания X – начала X вв. – М.: Наука, 1969. – 556 с.
77. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисловием А. Насонова. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 640 с.
78. Овсій І. О. Зовнішня політика України від давніх часів до 1944 р. / І. О. Овсій. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
79. Паршин І. Л. Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі (за матеріалами наративних латиномовних джерел XIII–XIV століть): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства НАН України / І. Л. Паршин. – Львів, 2014. – 219 с.
80. Пашин С. С. Галицкое боярство XII–XIII вв. / С. С. Пашин // ВЛГУ. – 1985. – Сер. 2. – Вып. 4. – С. 15–21.
81. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.

82. Пашуто В. Т. Черты политического строя Древней Руси / В. Т. Пашуто // Древнерусское государство и его международное значение. – М.: Наука, 1965. – С. 11–76.
83. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 474 с.
84. Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави / А. Петрик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2005. – Вип. 9. – С. 181–193.
85. Петрик А. М. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка / А. М. Петрик. – Львів, 2007. – 304 с.
86. Продолжение летописи по Воскресенскому списку // Полное собрание русских летописей. – М.: Языки русской культуры, 2001. – Т. 8. – 312 с.
87. Прохазкова Н. Титулатура короля Галичини Коломана / Н. Прохазкова // Галич: зб. наук. пр. – Вип. 1 / За ред. М. Волощука. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. – С. 208–212.
88. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 590 с.
89. Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев // С. М. Соловьев. Сочинения: в 18 кн. – М.: Мысль, 1988. – Кн. 1. – Т. 1–2. – 797 с.
90. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М.: Госюриздат, 1955. – 140 с.
91. Суляк С. Сын самодержца всея Руси / С. Суляк // Русин. – 2005. – № 2. – С. 11–44.
92. Стависький В. І. Київ і київське літописання в XIII столітті / Ін-т історії України НАН України / В. І. Стависький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 107 с.
93. Таланин В. И. Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.: историко-генеалогическое исследование / В. И. Таланин. – Запорожье: ЗНУ, 2016. – 227 с.
94. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: навч. посібник для студентів / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
95. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко // Україна крізь віки: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 4. – 352 с.
96. Толочко П. П. Київ і Русь. Вибрані твори. 1998–2008 рр. / П. П. Толочко. – К.: Академперіодика, 2008. – 348 с.
97. Томашівський С. Українська історія: старинні і середні віки. – Кн. 3–4 / С. Томашівський // Великий неспокій: друга половина XII–XIII ст. / Упорядк. і передм. В. М. Рички. – 2-ге вид. – К.: Україна, 1993. – С. 301–347.
98. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304 / Пер. с англ. В. В. Голубчикова / Дж. Феннел. – М.: Прогресс, 1989. – 291 с.
99. Фонт М. К вопросу о характере венгерской экспансии в XIII веке / М. Фонт // Magyarok es szlavok. – Szeged, 1993. – S. 329–336.
100. Фонт М. Венгры на Руси в XI–XIII вв. / М. Фонт // А се его сребло: зб. пр. на пошану чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 89–98.
101. Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 269 с.
102. Харди Ђ. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма: студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године: монографије / Ђ. Харди. – Нови Сад: МБМ плас, 2002. – 239 с.
103. Шараневич И. И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времен до року 1453 / И. И. Шараневич. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1863. – 462 с.
104. Эммаусский А. В. Мстислав Удалой. Из истории Древнерусского государства накануне монголо-татарского завоевания / А. В. Эммаусский. – Киров: КОГУП, 1998. – 168 с.

105. Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów: Nakładem. Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. – T. 1. – 417 s.
106. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264 / M. Bartnicki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 251 s.
107. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejér. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 1. – 480 p.
108. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejér. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 2. – 495 p.
109. Continuatio Sancrucensis I / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. – Hannoverae, 1925. – T. 9. – P. 626–628.
110. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D. Dąbrowski. – Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 347 s.
111. Dąbrowski D. Dwa ruskie małżeństwa Leszka Białego. Karta z dziejów Rusi halicko-wołyńskiej i stosunków polsko-ruskich w początkach XIII wieku / D. Dąbrowski // Roczniki Historyczne. – 2006. – № 72. – S. 67–93.
112. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna / D. Dąbrowski. – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s.
113. Długossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae: in 10 libros / Komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i in. / J. Długossii. – Warszawa: PWN, 1973. – Lib. 5–6. – 432 s.
114. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny / L. Droba. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1881. – T. 13. – S. 361–429.
115. Font M. Ungarn, Polen und Galizien-Wolhynien im ersten Drittel des 13. Jahrhundert / M. Font // Studia Slavica Hungariae. – 1993. – № 1–2(38). – S. 27–39.
116. Font M. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek / M. Font. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2005. – 330 l.
117. Hollý K. Kražná Salomea (ok. 1210–1268) a uhorsko-pólské vzt'ahy v rokoch 1214–1241 / K. Hollý // Historický Časopis. – 2005. – № 53. – S. 3–28.
118. Jusupović A. Wpływ halickiego otoczenia książęcego na “władzę” w pierwszej połowie XIII wieku, na przykładzie Sudysława / A. Jusupović // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 145–162.
119. Jusupović A. Wojar czy książę? “Uzurpacje” Wołodysława Kormiliczicza w narracji kroniki Halicko-Wołyńskiej / A. Jusupović // Княжа доба: історія і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – Вип. 13. – С. 137–146.
120. Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozograficzne / A. Jusupović. – Kraków: Avalon, 2013. – T. 2. – 352 s.
121. Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: próba rekonstrukcji / G. Labuda. – Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1983. – 308 s.
122. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264 / W. Nagirnyj // Prace Komisji wschodnioeuropejskiej PAU / Pod red. A. A. Zięby. – Kraków: PAU, 2011. – T. 12. – 362 s.
123. Procházková N. Postavenie haličské kráľ'a a slavónskeho kniežata Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13 storočia / N. Procházková // Medea. – 1998. – № 2. – S. 64–75.
124. Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien / G. Stökl // Handbuch der Geschichte Russlands / Ed. M. Hellman. – Stuttgart: Anton Hiersemann, 1980. – Bd. 1. – S. 484–533.
125. Szalay L. Geschichte Ungarns: in 2 bd. / L. Szalay. – Pest: Verlag von Wilhelm Lauffer, 1866. – Bd. 1. – 315 s.
126. Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte / I. Szaraniewicz. – Lemberg: Druck von J. Dobrzański und K. Groman, 1872. – 167 s.

-
127. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. / A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa // *Atenium Wilenskie*. – Wilno, 1937. – R. 12. – № 3. – S. 1–33.
 128. Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego / B. Włodarski. – Lwów: Tow. Naukowe, 1925. – 84 s.
 129. Włodarski B. Salomea. Krolowa Halicka / B. Włodarski. – Kraków, 1957. – 23 s.
 130. Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340 / B. Włodarski. – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.
 131. Zachorowski S. Studia do dziejów XIII-go wieku w pierwszej jego połowie / S. Zachorowski // *Rozprawy Wydział Historyczno-Filozoficznego Akademii Umejętności*. – Kraków: Wyd. J. Fijałek, 1921. – T. 62. – S. 72–101.